

N. HORVÁTH BÉLA

A költő ideje – az idő költője

SZEPESI ATTILA KÖLTÉSZETÉRŐL

Kilenc, felnőtteknek szóló verseskötvet mondhat magáénak Szepesi Attila. Nem sok ez, de nem is kevés – főleg mai, versidegen korunkban. Ahhoz azonban mindenképp elegendő, hogy számba vegyük az eddig megtett utat, a pálya állomásait, stációit és fordulatait, s a letisztult költészet tükrében visszatekintsünk a materiával való küzdelemre, a poétikai szemlélet formálódására és – talán nem túlzás – kikristályosodására. Mert Szepesi legutóbbi kötete kiérlelt, letisztult szemléletet, könnyed formakezelést mutat, és mellőzve minden kritikusi csűrést-csavarást, kimondhatjuk: jó verseket tartalmaz.

Ha a költői pálya ívét akarjuk megrajzolni, akkor az első önálló kötetek (*Az üveg árnyéka* 1970, *Hegedős-ének* 1973) tétovasága, az útkeresés, az önállóság izgalma és nyűge után *Az éjszakára* (1979) versei tűnnek fel először újszerűségükkel, tematikus, motivisztikus kötődéseikkel, a költői szerep stabilizálódásával. *A Hegedős-ének* – a kötet cím is – összefoglalja a pályakezdő költő addigi gyakori témáit, világszemléletét, és hirdeti azt a – nem túl eredeti – költői magatartásformát és szerepet, amit Szepesi Attila akkortájt magáénak érzett, vállalt. Verseiben a „szülőföld dobog” – vagy legalábbis e belső remegésnek a hite –, a társadalmi változások prófétisztikus igenlése gyűjti egybe hitvalló sorait. Méltatlan dolog lenne ezt (különösen most) felemlengetni, hisz a tényleges elmozdulások, a történeti mozgástér kibővülésének élménye, az ifjúság hite és naivitása nemzedékének más jeles képviselőit is hasonló vallomásokra ihlette. Szepesi Attila azonban nem csúszott el a közéleti témák sikamlós politikumán, nem ragadta el az új váteszek akkortájt elég divatos mómora, sajátos szerepet, alteregót talált magának. A középkori énekmondók, hegedősök, jokulátorok, igricek ruhájába öltözött, s így szólt a világról. Persze e stilizációs formára már Székely Horváth András óta az évszázadok folyamán sokan ráleltek, ki így, ki úgy találva meg magának e szerepben a szó aranyfedezetét, és, mi tagadás, az önvédelem eszközét. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a középkori lantról pengő ének, épp a múlt példáinak idézésével, a jelent is figyelmeztetheti, sőt mi több, aktualizálhat. (Az ilyen stilizációra Ady kuruc-verseinél ékezebb példa aligha kell.) Ugyanakkor egy eltűnt világ nosztalgikus felidézése kitűnő rejtekhely a jelentől elforduló, szkeptikus személyiség számára. Szepesi Attila hegedős-énekei jobbára az előbbi költői szándék foglalatjai. Az azonban kétségtelen, hogy ilyen archaizáló, régi és régies hangzású művei rendkívüli erővel, plaszticitással idézik fel a távoli korokat. S a költő régmúlt iránti érdeklődése, a szerep sallangjainak, külsőségeinek elhagyásával új költői világot tárt fel. E világszületésnek dokumentuma *Az éjszakára*, s aligha lehet véletlen, hogy 6 év volt a kötet kihordási ideje.

A harmadik kötet – (külön elemzést igényelnének Szepesi gyermekversei, így e helyütt nem szólunk róluk) – persze magán viseli a szülés, születés kínjait. A töredék-versek, a szófoszlányokból, képelemekből, gondolatörmelékekből összerakott alakzatok nemcsak a verspróba kínlására utalnak, hanem a tájékozódás bizonytalanságára is. A neoavantgarde divatja erős késztetést jelentett akkortájt, modernnek készülő költő nem vonhatta ki magát hatása alól. *Az éjszakára* néhány verse jelzi Szepesi korábbi

ilyen irányú próbálkozásait, ám erőltettségük, formautáztatuk mutatja, ez nem az ő hangja, távol áll tőle a világ lehetetlenségének szkepticizmusa. Más műveiből olykor Nagy László-, olykor Juhász Ferenc-élmények tűnnek elő, s érdekes módon felhangzik egy olyan szólam is, amely különösségében meglepő, annyira eltérő hangzást képvisel. „míg lombra hó hull évre év / játszol a csönddel szólítod” – olvasható a *Pastell*-ben. A lány színek, az antropomorf természet, a tűnő hangulatok jellegzetes századelői miatt sugároznak. „elmerülő perceid távolban / fellobbantja az égbolt puha kékjét / kigyúló lámpák alkonyi zenéje” – hangzik a vallomás, hamisítatlanul Tóth Árpád-i húrokon. Ha csak ebben a kötetben akadna rá az olvasó ezekre a nyugatos reminiscenciákra, a kiforratlanság, az útkeresés számlájára írná. Merthogy eklektikussá válik ezáltal a megformálódó világgép, az egymástól idegen hangzások szétzilálják az összhangot. Ám Szepesi további kötetében is bizonyos művek ugyanígy hangszereltek, ugyanezek a meleg színek festik a bensőséges hangulatokat, érzéseket. A családi boldogságot, szerelmes vallomást megörökítő versekről van szó. S ahogy a későbbi kötetekből is újra és újra megfigyelhető ez a tematikus ismétlődés, megerősödik az olvasó gyanúja, hogy nemcsak az elnyúlhatatlan téma megverselésével találkozunk. Szepesi szerelmes versei egy harmonikus, zárt világot, a szeretet-szerelmensőséges, tiszta rendjét érzékeltetik. A zengzetes szavakban, mágikus képekben, az asszonyiség dicséretében az a férfi mutatkozik meg, aki a nőben, a másikban nemcsak a formák testi harmóniáját, a vágyak és örömeik forrását látja, hanem énjének másik felét is megtalálja. Ez a verseskönyvekben végighúzó tematika, illetve a költői világnak ezen sajátos értékrendet és szemléletet rögzítő tartománya abban a kötetben nyeri el kiteljesedését, amely a lány hangú vallomástól a szerkezés extázisáig érzékeltesen, érzéken rajzolja meg ezt az egyébként szinte banálisán egyszerű emberi állapotot.

Az *Ars-amatoria* (1991) persze ugyanazt mondja, ábrázolja, mint az őskori kultúra termékenységszobroktól kezdve költők, festők, szobrászok, annyian és annyiszor. Igaz, mit is lehetne mást. Ez a könyv azonban attól Szepesi Attila-i, ahogy a másik csodálatát, a vágy rebbenését, a vetkőzés babráló mozdulatait és a világból való kiszakadás öntudatlanságát villantja fel és megérzékíti. Hasonló hangulati tartományba illeszkedő szavak fonódnak össze a rövid, pergő sorokban, a gyakori anakreoni strófában, erőteljes színek és elmosódó árnyalatok úsznak egymásba, s zenélnek a versek. „Sugár-pihék / a pillán, / az alkonyi tova- / illan // homályba hull / a környék / a fát bolyhossa az árnyék” – az együttlét hangulatának intim bensősége ilyen századelői választékos szókapcsolatokban jelenik meg. Ez a szemérmes visszafogottság még a nyilvánvaló erotikájú és kitárulkozó versekben is meghatározza az alaphangot. A korábban is tapasztalható bensőséges intimitás nem engedi meg a nyereséget, a naturalisztikus szókimondást. Persze ezektől a versektől rendkívül távol áll a prudéria, s még csak nem is a magánvilágot másoktól távol tartó alapvető emberi józtlás és mérce az, amely e szerelemrajzokat kissé stilizálja. Ez a művészet, a választékos és kissé neorokokó, neoszeccsessziós stílus – úgy tűnik – szándékolta a századelőt idézi, mint a tisztaság letűnt utolsó időszakát. (E feltevésében az olvasót megerősíthetik a dedányi könyveit idéző illusztrációk is.)

A szerelmi stilizáció is árulkodik Szepesi érdeklődéséről és költői alkatáról. Az a műveltségélmény, amely számos versciklusában, a szobor-, az utazás-versekben, a történeti tárgyú műveiben megmutatkozik, eleve irányíthatta érdeklődését a régmúlt, a történelem, a történeti idő felé. Ez lehetett a forrása az első kötetekben kialakított szerepek, az énekmondó-, hegedős-stilizációnak is. Ahogy azonban szemlélete tárgya-

sult, ahogy eltűnedezték verseiből a direkt reflexiók, ahogy a váteszi külsőségeket levetközve előtérbe került a szemlélődő, meditáló költői én, azaz, ahogy átalakult Szepesi költészete, úgy kapott más színezetet, más minőséget és más szerepet az idő. A költő csak mint hangnemet, ábrázolásmódot őrizte meg a stilizációt.

Az *éjszaka* című kötetben jelennek meg először a szobor-versek. A budavári ásatások során előkerült fantasztikus kincs, a középkori szoboregyüttes meghihlette Szepesit. Nem a művészettörténeti érték és érdekesség ragadta meg; ami verseiben tárgyiasult, az az évszázados idő. A fejetlen, kezetlen szobrok felidéznek egy vérbő étellel teli, nyüzsgő várost. Ennek megkövesült emlékei a szürke, földlepte kődarabok. „Kiszáradt folyó az idő” – érzékelteti ez a rendkívül szemléletes metafora azt az időélményt, amely a szobrokról asszociálódik. Elődeink képmásai ők, akik bennünk élnek tovább: „arcotok barlangfalában keresem arcom / gyermekeim arcában keresem arcotokat”. S ami a múltat és jelent összeköti, az az anyanyelvünk, itt, „Európa kültelkén”. Az eltűnt világnak, az elfolyt időnek a jelképe, a Szepesi által különösen kedvelt kép, az „elsüllyedt város” is ebben a kötetben tűnik fel először poetikai szerepben. (Úgy ismétlődik ez a motívum, amilyen konzekvensen a szerelmes versekben a „méz” előtagú metafora.) A vitákat is kiváltó *Futurum-töredékek* az egyén aspektusából, létének végességéből („jövőidő éjféle ablak”) idézi fel az eltűnt időt, Krúdy Öbudáját, a halott város romjait, az élettelen palotát. Ebben az asszociációsorozatokról építkező, modern triptichonban a rom, romlás, az elforgó idő, a pusztaság, a csökött vadon olyan képelemek, amelyek az egyéni lét pesszimizmusát, megkeseredettségét argumentálják.

A felnövesztett, létélménnyé váló elsüllyedt idő a *Harangtemető* (1986) című kötetben válik rendkívül plasztikussá, költészetformáló elemmé. S ez az a verseskönyv, amely *Az éjszakára* megtalálni vélt tájékozódási pontjait, irányait visszaigazolja, kijelölve most már a költő világának koordinátáit, s az ábrázolatnak síkjait. A költői én redukciója most jutott el addig a szintig, hogy belesimuljon a szemléltetett tárgyiaságokba. A *Harangtemető* világa ugyanis érzékletesen tárgyias, olykor szcenikus, ám mindez csak látvány, jelenségsorozat, a kontempláció élménye. Egy, az alkotás titkaiba bepillantást engedő, ars poeticaszerű műhelytanulmány egészíti ki ezt a kötetet. Egy háromsoros haiku formájú vers fordítása kapcsán írja le Szepesi azt a poetikai elvet, amelyet versei hitelesítenek. Az örök költői próbálkozásnak, a kimondhatatlan kimondásának titkát a jelzés nélkül is jelenvalóságban véli felfedezni: „egy semleges képet olyan erővel kell feltölteni, hogy az váratlanul saját belső csöndjébe kényszerítse a szemlélőt, és kiváltsa belőle a megvilágosodás élményét.” Ez a belső csönd az egészben, a versben olyan erőteret alakít ki, amelyből kizáródik a létrehozó indukció, a költői szándék, s az ábrázolt jelenségek öntörvényű rendszerbe szerveződnek, kapcsolódnak. A vonzások és tasztítások kölcsönhatásában összesimulnak, távolodnak, redukálódnak és sokszorozódnak.

A *Harangtemető* idő-versei a középkor, a reneszánsz világát formálják meg. Szepesi most már teljes ciklust szentel a budavári szobroknak. A lovag, a madonna, a kancsi ördög alakjában, sorsában, történetében megelevenedik a várbeli élet, a hajdan volt örömök, szenvedések. A költőt láthatóan vonzza a középkor misztikuma. Ezt nemcsak az ilyen című vers példázza, hanem a Gambrinus-pince hangulatából felsereglő életképek, az egykori kolostor romjain megelevenedő alakok (*Budaszentlőrinc kőveire*) is. A *Középkor* harsányan barbár jelenete, az *Egy régi éjszaka Szentgyörgypusztán* víziói is mutatják, hogy a filmszerűen életteli, aprólékosan valóságos rajzok Szepesi Attila énekmondói természetének könnyen világra pergő szülőitei. Ha a költői szerep változott

is, a hang a régi. Aligha véletlen, hogy a kötetkezdő vers megeleveníti mestereit: „régmúlt népek / kőszá igricek / névtelenek és haláltalanok, aki szóba ígázták az időt”. Más alkalommal Csáti Demeter és Ráskai Lea emlékének adózik. A régimúlt ugyanis Szepesi számára nemcsak az idő egy mára érzékelhetetlen része, hanem egy, a nyelvben mindmáig megőrződött survival. A nyelv nemcsak egy kollektívum létezésének bizonyítéka, hanem történetének dokumentuma is. Nos, a számára oly kedves figurától és alteregótól leválaszthatatlan ez a mágikus, archaikus, sejtelmesen szürrealisztikus, jelszerűen konnotatív beszédmód.

A századunk költészetében oly erőteljes – és persze divatos – orfikus líra könnyen rabul ejtette Szepesit. És ismét csak *Az éjszaka* tanúsítja, hogy ez a teremtett belső világ ez idő tájt szervesült. A kalevalás hangzásvilág jeles és felülmúlhatatlan teljesítményei (József Attilától Gulyás Pálig) nem hagyták érintetlenül ezt a régimúltba forduló lírát, s a *Hegedős-énekben Az édig érő fa* darabjai árulkodnak is, hol engedett a költő a csábításnak. A kezdetben még többféle hatást egybegyűjtő hangzásvilágból aztán fokozatosan kivált és dominánssá vált a régi magyar költészet szólama. A *Divertimento* a vágánslírát és a táncnótákat egyaránt idézi: „ne adj isten álmodozást / rontó sötét vágyakozást / adj örökké vlg mulatást Ó hajnaré.” A *Deák-ének*ek olykor a virág-ének, olykor a latrikus líra hangján pendül, de idehallatszik a bujdosó-ének, a keservesek szomorúsága is. Kétségkívül ügyes és hű tanítványa Szepesi Attila líránk e hajdani vonulatának, hisz nagy nyelvi erővel, teremtő fantáziával hasonítja át ezt a versvilágot. Az archaizálások, a mágikusan örvénylő szavak mindig láttató erőt és imaginativitást kölcsönöznek az ábrázolt tárgynak. Ez a beszédmód ilyen veretesen utoljára a *Farsang bolondja* (1985) című kötetben tűnik elő, szép versekkel igazolva a világteremtés és a nyelvpróba sikerét. A Bálint Sándor emlékének szentelt *Szentiván-ének* az archaikus folklórt idézi, s a *Szegedi hegedősének* egyik-másik sorából is kihallani az apokrif imák révületét, a mágikus szokások bővületét. Ugyanakkor azonban e kötet jelzi az útelágazást is, e teremtett nyelv határköveit. Leválik ugyanis a téma a nyelvről, s a középkori misztikum mintha a modern szürrealisztikus alakzatokban találná meg adekvát formáját. A *Platán a Nyulak Szigetén*, az *Ódon metszet*, a *Gregorián-ének* ezt a törekvést látszik bizonyítani.

Szepesi Attila másik jellegzetes verstípusa az utazásvers. Mint a kötetek árulkodnak róla, a költőt érdeklődése és jósorsa elvezérelte a klasszikus kultúra szülőföldjére is, és az élmények verssé tárgyiasultak. Az útirajzok azonban nem színes képeslapok a turizmus kommersz kellékeivel, hanem történelmi emlékek tablósorozatai. *Az éjszaka* ilyen versei még inkább csak benyomásokat, emlékképeket raknak egymás mellé, a széttördelt versforma, s az akkori poetikai rend szabályai szerint. Vázlatok ezek, pillanatfelvételek, töredékek egy útinaplóból. A *Farsang bolondja* viszont egy egész ciklust szentel e témának, sejtetve a verstípus, ill. a benne rejlő szemlélet kiterjedését. Szepesit a 70-es évek fordulóján megragadja egy varázsos világ, Gulácsy Lajos Naconxypánja. A *Pitypang királyfi* című kötet (1980) egyik írása (*Gulácsy Lajos éjszakái*) olyan mesevilágba kalauzol, amelyben nem a földi törvények valós kegyetlenségei uralkodnak, hanem az éteri tisztaság, a csilló könnyűség, az áttetsző nyugalom alkotja a rendet. Ennek a teremtett, a valós elé, fölé helyezett mitologikus világnak a párja az úti-élményekből összeálló. Ez ugyanúgy a költő képzeletéből sarjadzik: a történelmi helyek látványáról röppen a gondolat, villan a kép, s fölsejlik az idő, egy valamikori létezés, egy valamikori – sohasem volt – kultúra. A romokon, az időmarta kődarabokon, az elsüllyedt falun, városon megelevenedik a mítosz: „ének hallik az is kőből / arc és szó

is sziklaköböl" (*Csubiani*). Amit Szepesi elénk tár, az a legszigorúbb tárgyiasság mércéje szerint választódott ki, hisz a várromok, az ódon antik városok, a kocsmá cégére, a torzók – mint egy túlexponált filmfelvételen – önmagukat adják, csaknem beleolvadva a sötétlő háttérbe. Az olvasót mégsem a látvány fogja meg, nem az artiztikumával is lenyűgöző varázs, hanem a létezés tárgyiasságát dokumentumaiból felsejlő örvénylő idő. Az idő az, amely morzsolja az évszázadokat, az emberi korokat, nemzedékeket, s amelyben lepörgünk magunk is. Ennek az időélménynek szemantikai lenyomatai a motívumszerűen ismétlődő igék: a „feketül”, az „áttűnik”, a „merül”, a „málik”, a „fakul”. A jelenből megragadott és kimerevített pillanatban összesűrűsödik az évszázados, évezredes múlt a maga monoton egyhangúságában és folytonosságában. Hisz amit a tárgyak, a természeti jelenségek elmesélnek, az mindig ugyanarról szól: az emberek születnek, ölelnek, ölnek, halnak. Ez az élet, s ami ezután marad, az néhány romos ház, pár kődarab. A hajdani vidám kocsmá, megannyi vigalom és tragédia színtere és tanúja, mára kihalt (*Görögkancsó*), a temetőben a mohos, szerteszórt kövek jeltelenek (*Örmény temető*), az iszap mélyén pihennek az elmerült utak, városok (*Trák etűdök*). A *Farsang bolondja Görögkancsó* és a *Harangtemető Kaukázusi képeslapok* ciklusából ez az időélmény sugárzik, a szétpergő emberi létnek szemrevételezése. A megidézett időben, az arról valló tárgyakban, jelenségekben, emlékekben ugyanis mindig jelen van az ember. Hol egy kortalan koldusasszony, hol egy főlíakra árgus betűket rovó frástudó alakjában, megtestesítve az emberi életet, a maga végelességével. Hisz vonásaikban ugyan jelen vannak, ám elfoszlanak a végtelen időben: „világtalan sötétben mintha / hült arc késő tekintete / merül a tér távol reddőibe” (*Romkatedrális*). Szepesi elsüllyedt világa, a múltba merült létezés, édestestvére – de az is lehet, hogy gyermeke – Gulácsy álomvilágának, Naconxypánnak. Ha a költő figurái annyira nem is álombeliek, ám nem kevésbé bizarrak, s ha nem is ír áttetsző holdvilágos éjéről, párálló rózsabokrokról, olajfák gyantás illatába olvadó havazásról, mégiscsak egy elsüllyedt világ élményét érzékelteti. Az ő utazás-verseire is igaz, amit Gulácsy Naconxypánjáról ír: „Az a város, melyben élünk, maga az elfozlott idő, tenger mélyéről szóló harangjaival és derengő szobraival.”

Szepesi Attila versvilágának harmadik, jól kirajzolódó vonulata a festményeket „leíró” műveiről tárul elénk. Rilke után persze nem könnyű vállalkozás a képek megelivenítése, ám a kötetek sorából látható, hogy határozott törekvésről, irányról beszélhetünk. A *Sorstalan énekek* Gulácsy-, Vajda-, Csontváry-, Chiricho-parafrázisai már jelzik a törekvést, a síkba merevített világ újradimenzionálását. Igaz, ezek még legtöbbször képleírások, ám a következő köteteiből több olyan verset is kiemelhetünk, amelyekben szétfeszül a két dimenzió, és önálló életre kel a rögzült világ (*Van Gogh: Birsék, Holt-erdő-madár, Három kínai selyemfestmény*). A műalkotás látványába, víziójába belevetítődik egy újabb réteg, a költői értelmezés, a fantázia teremtménye, s megmozdul a holt anyag, megelevenül a sík. A legutóbbi kötetben található Bosch-parafrázis különösen szép példája ezen alkotásmódnak (*Bosch álma az emberfárol*). Nemcsak leírja a képet, sorba véve kompozícióit, figuráit, hanem szinte életre kelti. Hallik a zajgás, a tülekedés, mint egy óriási haláltánc, s az elbukók, alámerülők és megszületők sorsa közös, létezésük véges pillanata ez, miközben zúg a fa: „Falja magába az élt, termi az odva az élt / termi-befalja, teremti-befalja, zabálja-okádja.”

Szepesi Attila legutóbbi verseskötete (*Himnusz a varjakhoz*, 1991) világának jól ismert tájait, témáit, motívumait újra felsorakoztatja, ám szembetűnő változással. Lényegesen nagyobb arányban vannak jelen a hosszűversek, a prózaversek, mint koráb-

ban. A költő tehát új formát, szervezesebb képződményt kíván. A *Koráldallam* ciklus nem is tartalmaz mást, mint prózaverset, olykor csak prózát. Kétségtelenül korálszerűek ezek a rövid, egy gondolatra, egy képre épülő darabok, tiszták, finom hangulatokból összeállóak, ám mintha a költő az új forma kedvéért feláldozta volna verseinek belső terét, a gazdag asszociációkból összeálló világot, a sűrű atmoszférát.

Lassan negyedszázada van jelen irodalmunkban Szepesi Attila. Nem látványos, harsány, izgága jelenlét az övé, nem prófétája megváltó eszméknek. Verset ír, igényesen, világot épít a versolvasók kedvére. Messze jutott mára a hajdani révülésektől a kobzosok, hejgetősök modern utóda. Olykor-olykor persze felszáll egy-egy csaknem elfelejtett dallam, s mi tagadás, ezek a rövidebb versek valóban kezére állnak, könnyen perdülnek. A *Dans macabre* azonban amolyan búcsúvers volt a *Farsang bolondja* kötet idején, búcsú az alteregóktól: „halálomig haláltalan / görnyednek alvilági fényben / derengő árnyékfigurák / akikkel egykor együtt éltem.” Nem tagadta meg őket, csak továbblépett, világot formált, századvégien modernet a hajdan volt időkbel. „Lejárt a rejtezés kora, a jóslatok kora lejárt” – ahogy a *Margarétás dalban* írja –, s némi keserűséggel, öniróniával idézi meg „nyakkendő-s költő” sorsát: „Vonul a költő nyakkendőben, szürke kalapban, csukott kapu előtt, csavargók öccse, mágusok utóda, foga közt margarétát rágszál: nyelvére csordul a keserű lé. De csak dudorászik, kihűlt titkok tudója, fekete szavakat mormol, s nem sejtí, célba ér-e az életadó ígével, vagy csak álmatlan téblábol az utcán – Isten hű ebe, bolondok balekja – s magának fütyörészik.”

